

СУДОУСТРІЙ ТА СУДОВА ПРАКТИКА; ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Дубинський О.Ю.,

*доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи, економічних, юридичних та соціальних питань, професор
кафедри морського та господарського права
факультету морського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*

Князєв В.С.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного та конституційного права
факультету морського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*

УДК 342. 921

DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.13

ПРИНЦИПИ ПРАВОСУДДЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ВИМІР У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Постановка проблеми. Правосуддя як категорія, що має значний змістовний потенціал була предметом дослідження багатьох вчених та практиків, звідси наявність широкого спектру тлумачення різноманітних аспектів цього явища. Натомість, єдності у поглядах на розуміння змісту правосуддя все ще не досягнуто, що зумовлює потребу подальшого наукового пошуку у цій царині. Формулюючи поняття правосуддя, науковці доволі часто ототожнюють його з такими поняттями як «судова влада», «судова діяльність» тощо, а це, у свою чергу, ускладнює розуміння суті вказаної категорії.

Вочевидь, правосуддям варто вважати такий правовий інститут, за допомогою якого регламентується організація та діяльність судів з розгляду та вирішення справ у порядку конституційного, цивільного, адміністративного та кримінального судочинства. Натомість, необхідно підкреслити, що правосуддя як правова категорія є сукупністю низки елементів, одним з яких є система його принципів.

Стан дослідження проблеми. Особливий науковий інтерес у контексті досліджуваної проблематики становлять праці багатьох вчених з різних галузей правової науки, з-поміж яких окремо хотілося б виокремити наукові доробки фахівців у сфері конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного судочинства, а також теоретиків права таких як: В. Авер'янов, Ю. Барабаш, В. Бевзенко, Ю. Бисага, В. Гришук, І. Жаровська, В. Ковальчук, М. Ко-

зюбра, І. Коліушко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, В. Лемак, О. Марцеляк, І. Самсін, О. Святоцький, О. Скрипнюк, О. Совгіря, С. Степенко, П. Стецюк, О. Фрицький, С. Фурса, Ю. Шемшученко, М. Штефан, О. Штефан, С. Щербак, А. Яковлев та ін.

Мета статті полягає в аналізі принципів правосуддя, які створені багатовіковою міжнародною практикою та знайшли своє закріплення у вітчизняній правовій традиції і нормах законодавства.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи принципи правосуддя, необхідно погодитись з думками окремих вчених, які вважають, що «правосуддя як основний правозахисний механізм може виконувати свою роль саме завдяки загальноновизнаним принципам, які є орієнтиром у нормотворчій діяльності», [1, с. 91] що здійснюється під час удосконалення того чи іншого виду судочинства і за допомогою яких суд отримує змогу застосування норм процесуального законодавства чітко, правильно, неупереджено та неухильно.

Необхідно констатувати, що основоположні засади правосуддя в Україні знайшли своє закріплення в Конституції України, а саме в Розділі VIII Основного Закону держави. Тут міститься ключове положення про те, що «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди» [2, ст. 124].

Система принципів правосуддя є єдиною для усіх видів судочинства, водночас, натомість

варто звернути увагу на те, що елементами цієї системи можуть розглядатися і принципи судоустрою, і принципи судочинства.

Зокрема, ст. 125 Конституції України встановлює, що «судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом» [2, ст. 125].

У свою чергу, для досягнення цілей правосуддя важливе значення мають принципи судочинства. Необхідно підкреслити, що такі принципи також отримали конституційне закріплення. Так, ст. 129 Конституції України містить перелік основних засад, на яких базується судочинство, а саме: «1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення» [2, ст. 129]. Однак, що досить важливо, при цьому законодавець передбачив, що цей перелік не є вичерпним.

Перед тим як детальніше зупинитися на кожному з названих принципів, необхідно акцентувати на тому, що принципи судочинства, як елементи системи принципів правосуддя закріплені у міжнародно-правових актах, та у тому чи іншому вимірі знайшли своє відображення у статутах міжнародних судових органів універсального та регіонального характеру.

Так, відповідно до Уставу Міжнародного суду (МС), а також Уставу Міжнародного трибуналу з морського права (МТМП) названі органи при здійсненні правосуддя керуються принципом незалежності суддів (стаття 2 статутів МС та МТМП), гласності (стаття 46 Статуту МС та стаття 26 Статуту МТМП) та законності (стаття 38 Статуту МС). Зазначимо, що Міжнародний суд відповідно до статті 38 Статуту застосовує загальні принципи права, низка яких реалізовується при відправленні правосуддя (гуманність, рівноправність, законність, справедливість).

Отож, необхідно зауважити, що значимість конституційних засад правосуддя є безумовною. У Конституції України, як і в основних за-

конах більшості розвинутих держав, закріплені саме принципи правосуддя, а не окремі адміністративно-, цивільно- чи кримінально-процесуальні принципи. Вочевидь, принципи судочинства відображають рівень розвитку теоретичної думки, судової практики та правосвідомості. Відтак, у контексті нашого дослідження доцільно проаналізувати окремі погляди на зміст та сутність принципів судочинства у вітчизняній науковій думці.

1. *Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом.* На думку О. Ярмош, цей принцип «є одним із основоположних принципів судочинства, оскільки дає змогу забезпечити рівну можливість сторін у доведенні перед судом своєї позиції, забезпечує справедливість судового розгляду, а отже є основою для прийняття майбутнього правосудного рішення, адже прийняття законного і обґрунтованого рішення суду є неможливим при порушенні прав учасників в ході судового засідання» [3].

Здійснюючи теоретико-правовий аналіз принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, Ж. Мельник-Томенко, резюмує, що «формула принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, запропонована єдиним органом конституційної юрисдикції, є досить обґрунтованою та повною з точки зору відображення сутності цієї правової засади [4, с. 59].

2. *Забезпечення доведеності вини.* На думку Ю. Циганюк, вказаний принцип знаходить найбільший прояв у кримінальному судочинстві. Дослідниця прослідковує внутрішній системний взаємозв'язок засади презумпції невинуватості та забезпечення доведення вини, який, на її думку, заснований на взаємозв'язку «процес – результат». При цьому, вважає вчена, що забезпечення доведення вини особи є процесом, а спростування презумпції невинуватості або її підтвердження – результатом [5, с. 100].

3. *Змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.* У контексті цього принципу доволі обґрунтованою виглядає теза, подана Я. Берназюком, стосовно того, що «загалом принцип змагальності прийнято розглядати як основоположний компонент концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що також включає споріднені принципи рівності сторін у процесі та ефективної участі» [6].

Натомість, О. Кузьменко та П. Левчук, посилаючись на М. Овакімян звертають увагу на те, що «формальне закріплення засади змагальності сторін ще не означає, що провадження в дійсності є таким. У цьому сенсі визначальним є реальний обсяг повноважень, що наданий кожній з сторін. Звичайно, що сторони не можуть користуватися рівними процесуальними правами та виконувати ті ж самі процесуальні обов'язки, інакше діяльність сторін була би тотожною та дублювала одна одну, що суперечило б самій суті змагального провадження. Однак, недопустимою є й протилежна ситуація, коли одна із сторін має явні процесуальні переваги, таким чином «обеззброюючи» іншу» [7, с. 315].

4. *Підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором.* Вагомість цього принципу судочинства важко переоцінити. Підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором окремі науковці визначають як найгостріше реагування прокурора на злочинне порушення закону. При цьому акцентується на тому факті, що виконуючи функцію обвинувачення в суді, прокурор повинен діяти так, щоб кожен вирок суду був законним, обґрунтованим і мотивованим, а кожна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення була притягнута до кримінальної відповідальності [8, с. 78].

5. *Забезпечення обвинуваченому права на захист.* Ефективний захист прав людини неможливий без усвідомлення ролі спеціальних правових інститутів у цьому процесі, а саме – адвокатури, покликаної активно сприяти охороні прав і свобод громадян, зміцненню законності й здійсненню правосуддя. Цей конституційний принцип судочинства доволі яскраво свідчить про імплементацію в чинне законодавство України основоположних засад правосуддя вироблених світовою спільнотою, яскравим прикладом яких є положення ЄКПЛ.

6. *Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами.* Одним із фундаментальних конституційних принципів, яким мають керуватися суди України у своїй діяльності, є принцип гласності судового процесу та його повна фіксація технічними засобами. Конституція України виходить з того, що громадянська має право знати про те, що відбувається у залі судових засідань. Публічність провадження у справі дає громадянам можливість зрозуміти призначення своєї держави, її Конституції, побачити в судовій владі справжнього захисника їхніх прав і свобод.

На думку В. Стефанюк, повний і точний запис судових процесів є необхідним не тільки суддям для справедливого вершення правосуддя, а й для кожного пересічного громадянина, який стикається з правосуддям, коли його справа слухається в суді. Якщо в громадянина могли виникати сумніви щодо повноти і правильності ведення протоколу секретарем судового засідання, який пише його вручну, часто не встигаючи зафіксувати обставини, які мають важливе значення при виготовленні рішення у справі, то при записі судового процесу звукозаписуючим пристроєм таких сумнівів не буде [9, с. 291].

Н. Савінова та П. Коляденко звертають увагу на те, що законодавець нерозривно поєднує ці принципи, бачить їх логічну єдність і відображає це в Основному законі. На думку науковців, окреслений законодавчий підхід відображений і на рівні всіх чинних процесуальних кодексів [10].

7. *Розумні строки розгляду справи судом.* Згідно зі статтею 129 Конституції України на національному рівні розумні строки розгляду справи судом є однією із основних засад судочинства. Право на розумні строки розгляду справи закріплюється у низці нормативно-правових актів України, зокрема Цивільному процесуальному кодексі України, Кримінальному процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України тощо. Дублюється воно і у постанові пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 17.10.2014 р. № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» [11, с. 111].

8. *Забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.* Розглядаючи принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, В. Кройтор, обґрунтовано зосереджує увагу на тому, що наявність у системі принципів цивільного процесуального права принципу забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду позитивно відображається на функціонуванні системи правосуддя в цілому, забезпечує дієвість інших засад судочинства, зокрема, законності судових рішень. Ефективність судового захисту прямо залежить від можливості повторного перегляду справи іншим складом суду, а також контролю за додержанням вимог закону під час ухвалення

рішення з боку вищих судів. Така система судочинства зводить до мінімуму ризик зловживань з боку осіб, які здійснюють правосуддя, дозволяє мінімізувати суб'єктивізм суддівського переконання і виправити помилки, допущені нижчими судами під час постановлення рішення. Всі ці чинники зміцнюють довіру до органів судової влади, зменшують негативні наслідки правового нігілізму населення, формують імідж держави як країни з демократичною системою правосуддя [12].

9. *Обов'язковість судового рішення.* Особа, яка звертається до суду безперечно прагне не лише отримати відповідне судове рішення, яким буде задоволено ті вимоги, що містились у позовній заяві, а також досягти кінцевого результату, а саме – виконання цього рішення, а відтак відновлення порушеного стосовно неї права, свободи чи законного інтересу. У цьому контексті доволі слушною видається думка В. Кройтор, що за сферою поширення цей принцип є міжгалузевим, оскільки стосується характеристики обов'язковості всіх судових актів, які постановляються судами в порядку цивільного, кримінального, господарського та адміністративного судочинства; ... за об'єктом регулювання – функціональним (процесуальним), оскільки визначає основні положення діяльності суду та учасників процесу [13, с. 150].

Водночас, А. Зеленов, робить висновок про те, «що в літературі та законодавстві під обов'язковістю судових рішень, як правило, розуміють або властивість рішення, або принцип судочинства. При цьому кожна із позицій є цілком обґрунтованою та не суперечить одна одній» [14, с. 171].

Висновки. Отже, єдність принципів правосуддя і для системи національних судів, і для функцій правосуддя міжнародних органів може слугувати основою вироблення загальних підходів до здійснення судової діяльності і в подальшому створити передумови для формування на національному та міжнародному рівні єдиної уніфікованої системи органів, що забезпечують у судових процедурах захист прав особи, суспільства, держави. Доцільність цього визначається тим, що упродовж останніх років виникають нові підстави для розвитку концепції судової влади, зумовлені чітким і неухильним рухом України до Європейського Союзу. З огляду на це, є перспективним і доцільним аналіз принципів правосуддя нашої держави та міжнародних судових органів в аспекті можливості їх використання в ідентичному тлумаченні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пігарева Г. Загальновизнані принципи здійснення правосуддя: міжнародний та національний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 91–94.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Ярмош О. І. Рівність усіх учасників перед законом і судом як принцип адміністративного судочинства України. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/8392/1/%D0%A0%D0%9E%D0%9B%D0%AC%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%9E%D0%A5%D0%9E%D0%A0%D0%9E%D0%9D%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%20%D0%A7%201_p258-260.pdf
4. Мельник-Томенко Ж. М. Принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом: теоретико-правовий аналіз. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 55–60
5. Циганюк Ю. В. Внутрішній системний зв'язок засади презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 96–102.
6. Берназюк Я. Міжнародні стандарти дотримання принципу змагальності в судовому процесі. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/779322/>
7. Кузьменко О. В., Левчук П. Р. Реалізація засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів в кримінальному процесі деяких країн світу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 64. С. 313–316.
8. Москаленко О. В. Підтримання публічного обвинувачення в суді – основна кримінально-процесуальна функція прокурора. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 21 / голов. ред. М. В. Афанасьєва; МОН України, НУ «ЮА». Одеса: Гельветика, 2018. С. 78–83.
9. Стефанюк В. С. Гласність судового процесу та його повна фіксація. *Наукові записки*. 2001. Том 19. Спеціальний випуск. С. 291–294.
10. Савінова Н. А., Коляденко П. Л. Інноваційні аспекти технічного фіксування судового процесу, як забезпечення гласності та відкритості. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/03/SavinovaKolyadenko.pdf>
11. Дяченко С. В., Зборовська Н. О. Принцип розумних строків у цивільному судочинстві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 110–113.
12. Кройтор В. А. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7646/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BF%D0%B5%D0%BB%D1%8F%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BA%D0%B0%D1%81%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B6>

%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%80
%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20
%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%83_Kroytor_2009.
pdf?sequence=1&isAllowed=y

13. Кройтор В. А. Принцип обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві: актуальність та

нормативний зміст. Право і безпека. 2008. Т. 7, № 2. С. 149–154.

14. Зеленев А. С. Обов'язковість судових рішень як принцип адміністративного судочинства. Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 3 (90). С. 167–174.

Дубинський О.Ю., Князєв В.С. ПРИНЦИПИ ПРАВОСУДДЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ВИМІР У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

У статті розглянуто окремі питання формування принципів правосуддя, які на основі стандартів та багатовікової практики міжнародних інституцій, знайшли своє закріплення у чинному законодавстві України. Наголошено на тому, що нагальною проблемою судової системи є її побудова на основі міжнародно визнаних підходів до здійснення правосуддя, що зумовлено, насамперед, бажанням нашої держави стати повноправним членом європейської спільноти, яка сповідує вектор неухильного дотримання прав, свобод та інтересів людини.

Вказано, що система принципів правосуддя є єдиною для усіх видів судочинства, водночас, звернуто увагу на те, що елементами цієї системи можуть розглядатися і принципи судоустрою, і принципи судочинства. Акцентовано на тому, що для досягнення цілей правосуддя важливе значення мають принципи судочинства. Підкреслено, що такі принципи отримали конституційне закріплення у ст. 129 Конституції України, яка містить перелік основних засад, на яких базується судочинство.

Зроблено висновок про те, що єдність принципів правосуддя і для системи національних судів, і для функцій правосуддя міжнародних органів може слугувати основою вироблення загальних підходів до здійснення судової діяльності і в подальшому створити передумови для формування на національному та міжнародному рівні єдиної уніфікованої системи органів, що забезпечують у судових процедурах захист прав особи, суспільства та держави. Доцільність цього визначається тим, що упродовж останніх років виникають нові підстави для розвитку концепції судової влади, зумовлені чітким і неухильним рухом України до Європейського Союзу. З огляду на це, є перспективним і доцільним аналіз принципів правосуддя нашої держави та міжнародних судових органів в аспекті можливості їх використання в ідентичному тлумаченні.

Ключові слова: правосуддя, судочинство, судова влада, судова система, принципи судочинства, міжнародні стандарти, євроінтеграційні процеси.

Dubynskiy O.Yu., Kniaziev V.S. PRINCIPLES OF JUSTICE: DOMESTIC DIMENSION IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL STANDARDS

The article examines certain issues of the formation of the principles of justice, which, based on the standards and centuries-old practice of international institutions, found their consolidation in the current legislation of Ukraine. It was emphasized that the urgent problem of the judicial system is its construction on the basis of internationally recognized approaches to the administration of justice, which is caused, first of all, by the desire of our country to become a full member of the European community, which professes the vector of unwavering observance of human rights, freedoms and interests.

It is indicated that the system of principles of justice is the same for all types of judicial proceedings, at the same time, attention is drawn to the fact that both the principles of the judicial system and the principles of judicial proceedings can be considered as elements of this system. Emphasis is placed on the fact that judicial principles are important for achieving the goals of justice. It is emphasized that such principles were constitutionally enshrined in Art. 129 of the Constitution of Ukraine, which contains a list of the main principles on which the judiciary is based.

It was concluded that the unity of the principles of justice both for the system of national courts and for the functions of justice of international bodies can serve as the basis for the development of general approaches to the implementation of judicial activity and in the future create prerequisites for the formation at the national and international level of a single unified system of bodies that ensure protection of the rights of the individual, society and the state in court procedures. The expediency of this is determined by the fact that in recent years there are new grounds for the development of the concept of judicial power, due to the clear and steady movement of Ukraine towards the European Union. In view of this, it is promising and expedient to analyze the principles of justice of our state and international judicial bodies in terms of the possibility of their use in an identical interpretation.

Key words: justice, judiciary, judicial power, judicial system, judicial principles, international standards, European integration processes.